

KAKUCS LAJOS

FEJEZETEK A TEMESVÁRI IZRAELITA NŐEGYLETEK TEVÉKENYSÉGÉBŐL – 1846–1929

■ Tízéves, viszonylag rövid temesvári tevékenységem idején, a tudós Singer Jakab egykori főrabbi munkáit tanulmányozva jöttem rá, hogy milyen óriási szerepet játszott a Bega-parti város zsidósága Temesvár, a bánsági polgári megvalósítások fellegvárának kialakulásában. Sajnos temesvári éveim (1975–1985) nem voltak ideálisak a város kisebbségeinek, köztük az egykori zsidóság, hagyatékának kutatásához. Romániából véglegesen eltávozva az új környezetbe való beilleszkedés nehéz éveit ugyancsak kedvezőtlennek bizonyultak az ilyen irányú kutatásokhoz. A nehézségekhez az is hozzájárult, hogy a romániai rendszerváltozás után a Temesvári Bánsági Múzeumban tevékenykedő egykori kollégákkal való meg egyezés alapján, megmaradva régi kutatási területemen, Bánság mezőgazdaságának és iparfejlődésének történelmével foglalkoztam. Ennek ellenére reméltem és vártam, hogy a megváltozott politikai helyzet a temesvári és bánsági zsidóság történetének kutatási irányában is pozitívan fog hatni. Valóban, Victor Neumann, Ionel Popescu és főleg Tiberiu Schatteles kutatók tevékenysége jelentős haladást jelentett ezen a téren. Mégis, különösen Neumann esetében, Temesvár történetére vonatkozóan e munkák nagy része csak felületes – de mindhárom szerző esetében hiányzik a zsidóságnak a város társadalmi életében játszott szerepének a bemutatása. Akárcsak a korábbi legtöbb magyar vagy német szerző esetében, úgy a későbbi román szerzőknél is a hangsúly megmaradt a zsidóságnak a város gazdasági, kereskedelmi fejlődésében betöltött, valóban kimagasló szerepének hangsúlyozásánál. Márpedig a város fejlődését figyelve fel kell hogy tűnjön az a tény, miszerint az 1717–1867 közötti időben, az elsősorban katonai és adminisztratív eredetű, némiképp merev német polgárságot 1867–1918 között egy rugalmasabb, hajlékonyabb, rendkívül széles műveltséggel rendelkező, többnemzetiségű, de főleg zsidó eredetű polgárság váltotta fel. Ezt a változást tükrözte vissza mind a kulturális, mint a jótékonyági és a sportegyesületek kezdeményezőinek és tagjainak névsora is.

Ismeretes, hogy a magyarországi zsidóság emancipációjának előkészítésében jelentős szerepet játszott az 1848-as forradalmat megelőző évtizedekben, helyi viszonylatban az 1832–1836 közötti pozsonyi országgyűlésen részt vevő bánsági, elsősorban a Temes megyei nemesi küldöttség tagjainak tevékenysége.¹ Az 1829–1835 közötti időben e fiatalok egyik legismertebb tagja Temes megye alispánja, Császár Sándor volt.² Ami Magyarországot illeti, az 1840. évi XVIII. törvénycikk szabaddá tette a zsidók számára is mind a gazdasági, mind a kereskedelmi tevékenységet, az idegen munkaerő használatát és a kulturális, jótékonyági egyesületek létrehozását. Az állandóan fellépő helyi akadályoztatások ellenére a szabad királyi városokban élő zsidó lakosság együtöde 1848-ban már kereskedelmi és ipari tevékenységet űzött. Az eddig ismert szakirodalom alapján a forradalom kitörése előtti liberálisabb években, 1846-ban alakultak a Temesvár-gyárvárosi és Temesvár-belvárosi nőegyletek.

Ami ezek tevékenységének kezdeteit illeti, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy mind a mai napig nem sikerült rábukkannunk Singer Jakab *A Temesvár-gyárvárosi izraelita nőegylet hetvenöt éves története* című munkájára, amely minden bizonnyal értékes adatokkal szolgálna a témával kapcsolatban.³ A belvárosi izraelita nőegylet 75 éves tevékenységének megünneplésére – a háború utáni bizonytalan évekre való tekintettel – valószínűleg csak 1923-ban kerülhetett sor. Ezt mutatja a *Temesvarer Zeitung* 1923. évi 289. számában megjelentetett összefoglaló is.⁴ Azt, hogy mindkét nőegylet valóban már 1846-ban megkezdte tevékenységét, Geml József volt városi főjegyző és polgármester a város 1870–1920 közötti történetét feldolgozó, 1927-ben megjelentetett, kitűnően dokumentált munkája is bizonyította.⁵ Ahhoz, hogy valóban értékelni tudjuk a temesvári izraelita nőegyletek korai tevékenységét, meg kell jegyeznünk, hogy az első világháború előtti Magyarországon hasonló egyesületek Debrecenben 1850-ben, Nagyváradon 1869-ben és Pesten 1866-ban alakultak. Igaz, jóval korábban, már 1816-ban létezett hasonló egyesület Bécsben.

Az 1846. év végén alakult Temesvári Gyárvárosi Nőegylet élén a Fischl Charlotte vezetése alatt álló – Fischl Babette, Schlachter Charlotte, Kohn Katalin, Pollak Johanna, Spiller Lisette, Jeiteles Júlia, Mezer Maria, Rechner Therese, Blau Resi, valamint Goldstein Hanni nevű hölgyeket magába foglaló – vezetőség állott. Az egylet által foglalkoztatott bábaaszony – Ruhig Éva – jelenléte arra utal, hogy a hölgytársulat tevékenységének középpontjában a gyárvárosi árvák, özvegyek és más vallású szegényebb sorsú nők támogatása állott. A más vallásúak felé történt nyitást jelzi a társulat tevékenységét segítő Paul Besselinovits (valószínűleg Veszelinovits) városi főkapitány feleségének aktív segítsége is. Veszelinovitsné mellett az egylet támogatói között találjuk a valószínűleg szintén a Gyárkúlvárosból származó Jaromiss nevű gyógyszerészt, Stein kereskedőt és Consta gőzfürdő-tulajdonost is.⁶

Az 1848-as forradalmat megelőző évek viszonylagos szabadelvű hangulata ellenére a forradalom kitörése után nagyon sok magyarországi városban virulens antiszemita hangulat uralkodott. Ez történt Temesváron is, ahol – habár 1848. március 18-án, a forradalom ünnepén, az egykori Jenő herceg (a későbbi Szabadság) téren felállított imasátrákban együttes hálaadó imát rendeztek a katolikus, ortodox, református egyház és a zsidó hitközségek tagjai – a téren jelen lévő hangos antiszemita csoport mégis kövekkel támadt a zsidó csoport sátrára.

A népgyűlés által megválasztott vezetőség a Preyer Nepomuk János, Felix Ignác és Kraul György személyéből álló alcsoportot bízta meg a helyi Nemzeti Gárda megszervezésével. A népgyűlés által megszavazott határozat 12. pontja értelmében az alakítandó Nemzeti Gárda tagja lehetett a város minden polgára – nemzeti és vallási különbség nélkül. Ugyancsak a népgyűlés határozata értelmében az alakítandó gárda parancsnokságát Hiller Gundar – tartalékos őrnagy, az egykori Butyini Hiller Károly (1748–1819) tábornoszernagy fia – hatáskörébe helyezték. Különálló fegyveres csoportot szerveztek a Katolikus Szeminárium és az 1841–1848 között a városban működő Filozófiai Főiskola diákjai; ennek szabályzatát a Kulturális Minisztérium 1848. május 13-án hagyta jóvá. Mivel a régi (az 1782-ben a szabad királyi város német és szerb polgárainak sorából alapított) alakulatok visszautasították a zsidó polgárság felvételét, a fiatal zsidó nemzetőrök elhatározták egy, a saját tagjaikból álló egység létrehozását. Habár időközben a Temesvári Bíróság határozatban utasította a zsidó polgároknak a nemzetőrségbe való felvételét, a régi polgári alakulatok ezt csak július 16-ika után hajtották végre. Ekkor lépett be a Temesvári Nemzeti Gárdába a helyi zsidó ifjak közül: Assael János, a Schlesinger és Ausländer testvérek, Mevorach Ábrahám, Haldele Dávid, Wolf Solquir, Amigo Ignác, Derera Izrael, Szabadi Emánuel, Hazai Ernő, Beamter Móric, Fischbein Mór, Nissim Áron, Grünblatt Ignác, Politzer Heinrich, Schmied

Rudolf, Vásári E. Henstädter, Waldmann Nathan, Stern Jakab, Spitzer Jakab, Spitzer Ignác, Deutsch József, Weinmann Lázár, dr. Manovill Miksa, dr. Reiner József, dr. Türk Wilmos és dr. Schwimmer Móric.⁷

A város vezetőségének határozott fellépését a zsidóknak a Nemzeti Gárdába való felvétele érdekében nagy örömmel nyugtázta a helyi *Temesvarer Wochenblatt* 1848. évi 30. száma: „Dicsőség és elismerés derék polgárainknak, melyek a zsidóságnak a polgári gárdába történő felvételét egyhangú határozatukkal is bizonyítják, hogy mennyire szívügyükké vállott a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében való gondolkodás.” A helyi sajtó pozitív fellépése ellenére a Jenő herceg téri incidenssel nem zárult le a város lakosságának bizonyos rétegeiből kiinduló, zsidóság elleni hangulatszítás. A következő napokban az antiszemita jellegű megmozdulások egyre inkább a Gyárkölváros környékére szorítottak, ahol a helyi lakosságot a Maz, Kreutter és Suchan nevezetű kocsmárosok mozgósították, követelve, hogy a negyedből űzzék el az utóbbi évtizedekben oda letelepedett zsidó családokat.⁸

Időközben az antiszemita hangulat annyira erősödött, hogy adott pillanatban a helyi hatóságok is nekifogtak elkészíteni a kilakoltatandó családok névsorát. A zsidóellenes kezdeményezésekkel párhuzamosan a helyi zsidó lakosság képviselői – Naschitz Adolf és Jeteles Markus vezetésével – Pesten, a forradalmi kormány képviselőinél kerestek támogatást. Az ügyben az ideiglenes kormány Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc által vezetett jogi csoportja döntött, írásban szólítva fel Temesvár városának vezetőségét, hogy biztosítsa minden zsidó nemzetiségű polgárának „személyes szabadságát és tulajdonát”.⁹ A kormány határozata a rendelet végrehajtását a Temesvári Nemzeti Gárda felelősségi körébe utalta át, amely Preyer Nepomuk János polgármester parancsnoksága alatt állott. Talán ezzel lehet kapcsolatba hozni azt, hogy hónapokkal később a belvárosi zsidó hitközség 1130 forint összeget ajánlott fel a nemzetőrség felszerelésére, és azt a tényt is, hogy a gyárvárosi nőegylet 400 forint értékű egész vagyonát ajánlotta fel a magyar forradalom ügyének támogatására.¹⁰

Az 1848–49-es forradalom idején Temesvár szomszédságában, Arad, Lugos és Nagybecskerek zsidósága tett kísérleteket a liberális szellemben működő egyesületeik megszervezésére.¹¹ A forradalom leverését követő években mind országszerte, mind Temesváron szünetelt a társadalmi egyletek, köztük a Temesvári Izraelita Nőegyletek gyárvárosi és belvárosi csoportjainak tevékenysége. Korlátozott és állandó hatósági felügyelet alatt álló tevékenységüket 1852. november 26-án az egyházi, kulturális és gazdasági szervezetek tevékenységét szabályozó *Egyleti törvény*, majd teljes szabadságukat az 1868. évi XLIV. a teljes nemzetiségi egyenjogúságot biztosító, törvény rendelkezései tették lehetővé. A két említett egyesület 1868. évi alapszabályzatának eredeti példányait a Magyar Országos Levéltár (MOL) őrzi.¹²

Amint azt már a *Temesvarer Zeitung* 1923. december 24-ei számában megjelenő beszámoló is jelezte, 1846-ban alakult meg a Temesvár Belvárosi Izraelita Nőegylet.¹³ A Josef Dalmar titkár által szerkesztett rövid beszámoló szerint az alapítási évtől egész 1895-ig az egylet élén Maria Scharmann (első házassága idején Gotthilf) állt. Az első években és főleg a forradalom leverését követő időszakban (1856-ban) az egylet Maria Scharmann elnök asszony és a Rosenberg Regina (Eisenstädter Ignác felesége), valamint Edward Gotthilfné (született Rosa Geschmann) által alkotott csoport vezetése alatt tevékenykedett. A viszonylag szűkszavú beszámoló szerint 1910-ben az egylet élén Sternthal Salamon felesége és – mint alelnökök – Weiss Luisa, valamint Nasko Antal felesége állottak. Az egylet egykori, viszonylag korai okiratait, az 1860-ból származó *Temesvári Belvárosi Izraelita Nőegylet alapszabályait*¹⁴ és az 1868-ban kiadott *újabb alapszabályait* a MOL őrzi.¹⁵

A hagyományos, mindennapi segítőmunka mellett az említett temesvári izraelita nőegyletek 1864-ben – az 1863. évi nehéz bántási szárazságot követő inséges időben – különösen kivették részüket az éhezők támogatásából. A helyi sajtóban „Suppen-und Fleischverteilungs-Anstalt” név alatt ismert Népkonyha az egykori „Vastengelyes ház” épületében (ma Piața Dr. I. C. Brătianu 1. szám alatt) működött. Ennek a népkonyhának a 213 támogatója 1366 forint értékű ételt osztott ki a rászorultaknak. A gyárkültvárosi Zöld Kereszt vendéglőben felállított második népkonyha 1203 forint értékben osztott ki ételmezt, míg a harmadik, a József-kültvárosban működő, 898 forint értékben. Habár az általunk idézett munka szerzője, Heinrich Lay nem tér ki a temesvári népkonyhákat támogató egyesületek etnikai összetételének ismertetésére, közismert, hogy 1864-ben az általunk említett zsidó nőegyesületek közül csak a „Bruderschaft der hl. Kindheit”, „Herz Jesu Garde”, „Verein des heiligsten und unbefleckten Herzens Mariens” és a „Mariahilf”, tehát kimondottan imaegyletek léteztek a Bega-parti városban. Az említetteken kívül a Temesvári Izraelita Hitközség 10 iskolás korú gyermek ételmezését is vállalta.¹⁶

Az 1864. évi segítség mellett, a temesvári izraelita nőegyletek 1879-ben igen jelentős segítséget nyújtottak a Tisza folyó által elpusztított Szeged városa lakóinak. Ismeretes, hogy a mindeddig legnagyobb rombolása idején a Tisza 1879-ben a létező 5200 épületből 5000-at semmisített meg és 165 szegedi lakos halálát okozta. Az említett év március 12-én a medréről kilépő Tisza elől menekülő szegediek egy része Temesvárt talált menedéket. A menekültek ételmezését biztosítandó a belvárosi Ferenc József Laktanyában és a gyárvárosi Fehér Bárány vendéglőben népkonyhákat szerveztek. A belvárosi támogató nőegyletek között találjuk a Marie Scharmann, Adele Schlager és Edward Gotthilfné (született Rosa Geschmann) vezette szervezetet, míg a gyárvárosit a Rosa Fischl vezetése alatt álló helyi izraelita nőegylet szervezte és irányította. A Temesvárra érkező menekültek megsegítése mellett a – Heinrich Baader, dr. Ludwig Weiss és Adalbert Strasser vezetése alatt álló, Temesvár város vezetőségének keretén belül kialakított – segítő csoport ételmezt és ruhát szállított Szegedre. A szomszéd városi segítséget igen nagyra értékelte mind I. Ferenc József, aki a Bega-parti várost április 17-én látogatta meg, mind a pesti parlament március 14-iki gyűlése. A császár rövid temesvári látogatása idején személyesen kereste fel az említett két népkonyhát, és a Gyárvárosban Rosa Fischlnek személyesen köszönte meg a segély megszervezését.¹⁷

A harmadik temesvári izraelita nőegylet, a józsefvárosi 1871-ben Weiss Júlia vezetése alatt jött létre. Az alapító utódai Büchler Emánuelné, Tarnóczy Julianna és Reiter Hanna voltak. A *Temesvarer Zeitung* 1923. december 24-ei száma szerint az idézett évben a józsefvárosi izraelita nőegylet élén Naschitz Árpádné, míg a gyárvárosi élén Klein Dávidné állott. A Temesvári József-kültvárosi Izraelita Nőegylet 1871. évi *alapszabályzatát* szintén a MOL-ban őrzik.¹⁸

A jelzett temesvári izraelita nőegyletek sikeres tevékenységéhez jelentősen hozzájárult a Bega-parti város zsidó női lakosságának viszonylag magas fokú iskolázottsága. Az iskolázottság fokára utalnak az 1858-ban Csajághy Sándor temesvári püspök kezdeményezésére alapított Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolánővérek tanodájának 1866–1867. évi látogatási adatai, amelyek szerint a 98 tanuló lány közül 49 izraelita, 35 katolikus, míg a többi kálvinista lutheránus és ortodox vallású volt. Ami a különböző vallású női szervezetek jótékonyági egyesületeit illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a Schlager Adele vezetése alatt álló Római Katolikus Nőegylet 1867-ben, az evangélikus női szervezet 1889-ben, míg a reformátusoké 1900-ban alakult. 1895-ből van tudomásunk, Temesvár-Erzsébetvárosban, a Floarea Mihailovici vezetése alatt álló Comitete de dame române (Román Hölgybizottság) tevékenységéről, amely a negyedben működő román nyelvű iskolát hivatott támogatni. Az egész Bánságra kiterjedő, első román nyelvű női szervezetet,

a Reuniunea Damelort (Hölgyek Egyesülete) 1872-ben Emilia Lungu Puhallo, míg a kimondottan a rászorultak megsegítésére hivatottat Temesvár-Gyárkölvárosban, 1905-ben Dr. Traian Putici protopop (esperes) felesége – született Maria Maximilian – kezdeményezte.¹⁹ Sokkal korábbiak a hasonló irányban tevékenykedő szerb egyesületek, melyek között a Dimitrie Tirol által Temesvár-Gyárkölvárosban 1828-ban alapított Szerb Irodalmat Kedvelők Társulatát kell említenünk, amely, az irodalom támogatása mellett, ösztöndíjakkal is segítette a rászorult iskolásokat.²⁰ Az első szerb jótékonyági nőegyletet 1905-ben Julia Demetrovici alapította.

A Chevra Kadisától a Temesvári Zsidó Öregek Otthonának megalakulásáig

■ A Chevra Kadisa, a hagyományosan a zsidó rászorultak megsegítésére, az öregek gondozására és a halottak eltemetésére hivatott Szent Egylet valószínűleg már a török fennhatóság alatt is létezett a Bega-parti városban. Ezt a következtetést (utalást) vonhatjuk le Assael Azriel nevezetű orvos-rabbinak 1636-ban, a zsidó temetőben, felállított sírkövéből is.²¹ Későbbi emlékek szerint²² a Chevra Kadisa 1748-tól létezett, és székhelye az 1762-ben épített „Zsidó Udvar”-ban volt. A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara 1853–1856 közötti évekre szóló jelentése szerint a temesvári szefárd zsidó lakosság Szent Egylete már 1732-ben, míg az askenáziaké 1735-ben jött létre.²³ Ugyancsak a „Zsidó Udvar”-ban volt a székhelye az 1805–1826 között alapított Zsidó Kórháznak, amelynek a fenntartásához szükséges pénzjuttatásokra már 1818-tól találunk utalásokat. Később az 1872-ig működő kórház székhelye a Gyárvárosban volt.²⁴

Európában az első ismert Chevra Kadisa szabályzatát Prágában Juda Löw Bezalet rabbi dolgozta ki 1564-ben. Feltételezzük, hogy Temesvárt a török hódoltság időszakában már létező szefárd Szent Egylet mellett 1717 után alakult meg az első temesvári askenázi temetkezési egylet. A legrégebb ismert és a mai napig is fennmaradt Temesvári Chevra Kadisa alapszabályzatának szövegét – *Alapszabályzatai a szefárdikus testvér egyletnek betegek ápolására és a halottaknak izraelita szellemi eltemetésére. Chevra Kedescha Debikor Chulim Vegemilut Chaszidim* – a MOL-ban őrzik.²⁵ Az 1874. évi alapszabályzat hangsúlyozza, hogy ez a már 150 éve (tehát 1724 körül) létező, Temesváron működő Szent Egylet alapszabályzata. Az 1874. évi alapszabályzat szövege kimondta, hogy életbe lépéssel megszűnik minden régebbi, hasonló szefárd egylet tevékenysége. Az új Szent Egylet alapszabálya részletesen kitért az egylet vezetésére, jövedelmére és kiadásaira, ugyanakkor szabályozta a város területén létező askenázi zsidó egyletekkel való együttműködést is. Részletes utalások nélkül, Barabás Györgyi hivatkozik arra,²⁶ hogy 1881-ben létezett egy, valószínűleg az askenáziak által fenntartott Temesvár Gyárvárosi Chevra Kadisa Egylet. Az 1805–1826 között már meglévő Zsidó Kórház tevékenységénél kell megemlítenünk, hogy 1850-ből ismeretes a *Temesvári Izraelita Kórház Egylet alapszabályzata*. Ezzel szoros kapcsolatban állhatott a betegsegélyző egyesület, a Maskil el Dol, melynek 1860-ból származó *alapszabályzatát* szintén a MOL-ban őrzik.²⁷ A román szakirodalom által mellőzött vagy „elfelejtett” temesvári izraelita betegsegélyző egyesület kronológiailag is egykorú (sőt megelőzi!) a sokat emlegetett porosz nyomdász, Alexander Lisecke (1826–1905) által 1851. szeptember 30-án alapított Buchdrucker Kranken und Viatikums-Kassét (Beteg- és Utassegítő Nyomdász Pénztár), amely 40 temesvári nyomdászt tömörített.

Az első világháború idején a Temesvári Izraelita Nőegyletek a többi segítő eglyettel karöltve kivették részüket mind a sebesült katonák ápolásából, mind a – különösen a háború utolsó éveiben rendkívül felszaporodott – nélkülöző családok megsegítéséből. Az egyre nagyobb kiadások természetesen a távolba szorították a

rég dédelgetett terv: egy, a kor igényeinek megfelelő, Öregek Otthonának a létrehozását. Damó Jenő információi szerint²⁸ a Temesvár-Belvárosi Izraelita Nőegylet 1908-ban megválasztott vezetője, az 1881-ben Lugoson született dr. Polacsek Klára (lánykori nevén Auspitz) már 1922-ben napirendre tűzte az Öregek Otthona és a mellette működő Zsidó Kórház megalapítását. A helyi események kitűnő ismerője, Szekernyés János szerint az Öregek Otthonának megalapítását Klein Dávidné, 1914–1928 között a Temesvár-Gyárvárosi Izraelita Nőegylet vezetője kezdeményezte, és a megvalósítás érdekében szoros együttműködésre hívta fel a belvárosi és a józsefvárosi egyleteket.²⁹ Az 1929-ben, az egykori gyárvárosi Mező utcában (a mai Micu Klein utca 26. szám alatt) felavatott Öregek Otthonának megvalósításában Hübsch Dávidné 100 000 lejes anyagi támogatása mellett a Tauszig József, Perényi Géza, dr. Rosenthal Marcell, Löw-Beer, Moravetz Gyula, Fáber Bernát, Nyíri Jenő, Klein Gyula, Klein Hillel, Kovács Mór, Deixner Josef, Friedmann Karola, valamint a Polacsek Klára, Drexler Miksáné és Polgár Adolfné vezetése alatt álló Belvárosi, Gyárvárosi és Józsefvárosi Izraelita Nőegyletek vették ki a részüket. Az 1929. november 10-én ünnepélyes keretek között megnyitott Otthon 5 szobája, konyhája, fürdőszobával és több raktárral ellátott épülete 4 férfi és 12 hatvan éven felüli, jövedelem nélküli és beteg izraelita nő számára nyújtott menedéket. Itt kell megjegyeznünk, hogy 1926. október 5-e után a Temesvári Izraelita Nőegyletek az akkori Erdélyi-Bánsági Zsidó Nőegyletek Szövetségéhez tartoztak. A következő évtizedekben az Öregek Otthonának konyhája az otthonon kívüli szegényeket is ellátta étellel. Az 1950-es évek elején az Otthont államosították.

Az első világháború utáni temesvári izraelita nőegyletek tevékenységénél feltehetően meg kell állapítanunk, hogy ezekben az évtizedekben a régi, hagyományos szervezetek mellett megjelentek az új, a cionista ideológia alapjánt működő csoportok is. 1939-ben az erdélyi és bánsági területeken szervezett csoportokból 55 állott a WIZO (Womens International Zionist Organisation) központ irányítása alatt. Az új csoportokra jellemző, hogy – a helyi szociális tevékenység mellett – egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a Palesztinába való kivándorlás előkészítésére is. Az ilyen irányú tevékenységek támogatását segítették a Temesvárt 1920 után megjelenő *Neue Zeit* / (Új Kor) című lap, a *Cionista Könyvtár*, valamint a *Lugosi Kiryat Sefer* kiadó sajtótermékei is.³⁰

Bécsi gyerekek a Bánságban

■ Habár az első világháború utáni években napirendre került, éhező bécsi gyerekek megsegítésében játszott szerepével a Temesvári Izraelita Nőegyletek tevékenysége nem éri el az 1864-es és 1872-es években kifejtett segélyakciónak méreteit, de nemzetközi kapcsolatait és a témába vágó romániai szakirodalom hiányát ismerve úgy véljük, hogy az események rövid ismertetése megérdemli a figyelmünket. Mivel a bécsi gyerekeknek nyújtott bánsági segítség szorosan összefügg dr. Eugenie Schwarzwald (1872–1940) és a Bécsben élő bánsági svábok szervezetének tevékenységével, röviden ki kell térnünk az említett személy és a társulat tevékenységének bemutatására.

Dr. Eugenie Schwarzwald (1872–1940)

■ Az osztrák nőnevelés megalapítójaként is ismert dr. Eugenie Schwarzwald (lányneven Nussbaum) gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, Csernovicban, végezte, majd egyetemi tanulmányait 1895–1900 között Zürichben, a német nyelvű területek egyetlen olyan helyén, mely a nők számára is biztosította ezt a lehetőséget. Tanulmányai elvégzése után, 1910-től Bécsben abban a leánygimnáziumban tanított, amely 1911-től engedélyezte a lányok számára az érettségi vizsgát. Iskolai tevékenysége mellett férjével, Hermann Schwarzwalddal lakásukat az akkori császárváros legismertebb irodalmi és művészeti életének találkozó helyévé

alakította át. Az első világháború nehéz éveiben hozta létre a szegény bécsi gyerekek számára az első nyári táborokat. 1933 után a hitleri Németországból elűzötteket támogatta, majd az Anschluss napjaiban dániai látogatáson lévő dr. Eugenie Schwarzwald Svájcba emigrált. Az első világháború utolsó éveiben általa alapított Akazienhof népkonyhával kezdődött el a – később világhírnevet szerzett – Wiener Kinder aufs Land, a bécsi gyerekek vidéki vakációját szervező mozgalom.

A bántási svábok bécsi csoportja

■ A Bécsben letelepedett bántási svábok első szervezett csoportját 1882-ben a császárvárosban meglepően jelentős számban munkát találó fodrászok és fürdősök (Balwiere und Bader) alapították. 1907. május 27-én ez a szervezet felvette a Verband der Banater Schwaben (Bántási Svábok Egyesülete) nevet.³¹ 1916-ban a szervezet bekapcsolódott a bécsi gyerekek vidéki vakációinak megszervezésébe, és 1916–1930 között jelentős szerepet játszott 40 000 bécsi gyerek bántási nyaralásának megszervezésében. A bécsi gyerekek bántási nyaralásának igazi célpontjai a viszonylag gazdagabb sváb falvakban és kisebb városokban élő jobbmódú családok voltak, melyek, bár sokat szenvedtek a hosszan tartó háború és az azt követő politikai és államhoz tartozási bizonytalanságok miatt, anyagilag mégis összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben voltak, mint a nagyvárosok lakói. A gyerekek szállítását az osztrák államvasutak szakszervezete biztosította úgy, hogy a tapasztalt pedagógusok kíséretében lévő gyerekek 3 hónapot töltöttek a Bántásban. A temesvári fogadóbizottságban a helyi sváb szervezetek képviselői mellett igen jelentős szerepet játszott a helyi *Volkswille* szociáldemokrata lap Schaur Michael nevezetű munkatársa, aki (1923-ban az Amerikai Egyesült Államokban letelepedve) 1945 után a kelet-európai országokból elűzött német lakosság tengeren túli emigrációjának megszervezését irányította.

Hogy igazán értékelni tudjuk, annak a jelentőségét, hogy az (időközben három állam között felosztott) egykori Bántásban 1916–1930 között 40 000 éhező bécsi gyerek kapott segítséget, hasonlítsuk össze az adatokat az Európa-szerte ismert befogadásokkal. Ezekben Svájc vezet 93 000 gyerekkel, majd következik Németalföld 66 000, Dánia 22 000, Svédország 10 000, Olaszország 7000, Norvégia 5000, Luxemburg 1000, Spanyolország 937, Anglia 700, Franciaország 400 és Belgium 250 gyerekkel. Amint a korabeli sajtó is hangsúlyozta, a bécsi gyerekek bántási befogadásának legnagyobb akadályát képezték: az új határok körüli bizonytalanságok és a román és szerb királyságok külügyi szerveinek idegenkedése a volt elleneséges országból érkező személyek látogatási vízumával szemben.³²

Bécsi zsidó gyerekek a Bántásban

■ A bécsi zsidó gyerekek bántási nyaralására utaló első információkat a *Temesvarer Zeitung* 1922. évi május 25-ei számában találtuk. Az újság részletesen beszámol Temes megye prefektusa (Costea Julius), az osztrák államvasúti társaság bécsi kirendeltségének megbízottja (Karl Winter), valamint a helyi Sváb Szervezetek (Deutsch Schwäbische Volksamt) (dr. Johann Behawetz nevű) képviselői közötti tárgyalásról. Ezen – az 1922. évi nyaralás lebonyolítását érintő megbeszéléseken – vetődött fel a gondolat, hogy a bécsi zsidó gyerekeket bántási zsidó családoknál helyezték el.

Más temesvári zsidó jótékonyági egyesületek

■ A 19. század utolsó évtizedeiből van tudomásunk az 1883-ban alapított Temesvári Zsidó Leánykiházásító Egylet tevékenységéről. A Bega-parti városban meglepően magas tagszámú volt, 700 tagot számlált, az 1895-ben létrehozott – eredetileg a Hirsch Móric (1831–1891) báró által 1891-ben alapított – Zsidó Kivándorlási Hivatal (Jewish Colonization Association), amelynek célja a cári Oroszország-

ban dühöngő pogromok elől a zsidóknak Argentínába, Braziliába, Mexikóba és Kanadába való kitelepítése volt. A temesvári fiókszervezet *alapszabályzatát* szintén a MOL-ban őrzik.³³

■ JEGYZETEK

1. Berkeszi István: *Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében. III. Az 1832/6-iki országgyűlés. Történelmi és Régészeti Értesítő. új évf. Temesvár, 1896. 1–35, 12, 1.*
2. Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1849-ig.* Pozsony, 2012. 1026.
3. Singer Jakab: *A Temesvár-gyárvárosi izraelita nőegylet hetvenöt éves története.* Temesvár, 1921.
4. „75 jähriges Jubileum des Israelitischen Frauenvereins“ *Temesvarer Zeitung* 289/ 24. december 1923.
5. Josef Geml: *Alt Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870-1920.* Timișoara, 1927.
6. Tiberiu Schatteles: *Evreii din Timisoara.* 2013. 160.
7. Singer Jakab: *A temesvári zsidók az 1848–1849-iki szabadságharcban.* Temesvár, 1914. 12–15.
8. Singer Jakab: i. m. 6; Ármin Barát: *Die königliche freistadt Temesvár.* 1902. 40.
9. Singer Jakab 1914. 7.
10. Singer Jakab 1914. 7–14.
11. Komoróczy: i. m. 1175.
12. Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai.* MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Bp., 2009. 769–770.
13. *Temesvarer Zeitung* 289/ 24. december 1923.
14. Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai.* MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Bp., 2007. 582.
15. Barabás Györgyi 2009. 769–770.
16. Lay Heinrich: *Volks und Armenküchen in Temeswar während der Dürre von 1863/1864.* HOG Temeschburg-Temeswar, Heimatblatt 2001.
17. J. Geml: *Alt-Temesvar...* 400.
18. Barabás Györgyi 2007. 582.
19. Florin Zamfir: *Școala și societatea românească din Comitatul Timis între anii 1867-1900.* Editura Marineasa, Timișoara, 2009.
20. Ljubivoje Cerovja: *Sârbii din România din evul mediu până în zilele noastre.* Editura Uniunii Sârbilor din România, Timișoara, 2006.
21. Tiberiu Schatteles: i. m. 36 és 237–238.
22. Mór Löwy: *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár bis zum Jahre 1865.* Szeged, 1890, 27.
23. Lay Heinrich: *Das Banat 1849-1867.* Töging am Inn, 2001. 291.
24. M. Löwy: *Skizzen...* 41.
25. Barabás Györgyi 2007. 641, 694.
26. Barabás Györgyi 2007. 582.
27. Barabás Györgyi: i. h.; Singer Jakab 1914. 3.
28. Damó Jenő: *Ki kicsoda? A bánsági közélet lexikonja.* Bp., 1934. 253.
29. Szekernyés János: *Temesvár kövei.* 494; *Heti Új Szó* 2014. március 13.
30. Gidó Attila: *Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. Adatbank – erdélyi magyar elektronikus könyvtár.*
31. Dr. Karl Adalbert: *Groß-Kikinda – Deutsches Heimatbuch 1750-1945.* I. Bissingen, 67–69.
32. Hans Dama: *Österreich: 100 Jahre Verband der Banater Schwaben.* 99. In: Martin Graf – Annelise Kitzmüller: *Die Wiederaufbauleistungen der Altösterreicher in der Zweiten Republik.* Wien, 2010.
33. Barabás Györgyi 2007. 582.

